

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

2003 metai

2

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2003

2

VILNIUS 2005

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2003

2

VILNIUS 2005

UDK 947.45
Li 237

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS

Vytauto Didžiojo universitetas

Alfonsas EIDINTAS

Vilniaus universitetas

Zigmantas KIAUPA (pirmininkas)

Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ

Lietuvos istorijos institutas

Bronius MAKASKAS

Lenkijos MA Istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ

Kultūros, filosofijos ir meno institutas

Edmundas RIMŠA

Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)

Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS

Milersvilio universitetas

Redakcinės kolegijos adresas:

Kražių g. 5, 01108 Vilnius

<http://www.istorija.lt>

STRAIPSNIAI IR PRANEŠIMAI

ALMUT B U E S

POLITINĖ CEREMONIALO PASKIRTIS ELEKCIJŲ MONARCHIJOJE: LENKIJA–LIETUVA XVI–XVIII A.

XV ir XVI a. Lenkija ir Lietuva nelabai skyrėsi nuo kitų Europos karalysčių. Vienas pagrindinių vidaus politikos aspektų ir čia buvo monarchinės bei luominės valdžios dualizmas. 1355 m. Budos privilegija pripažino lenkų bajorijai (*szlachta*) teisę rinkti karalių, o pats išrinkimas buvo susietas su išankstinių sąlygų formulavimu. Privilegija taip pat aiškiai atskyrė karaliaus ir Karūnos teises. Nuo 1386 m. Lenkijos Karalystę ir Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę valdė Jogailaičių dinastijos atstovai, tačiau ne visuomet Lenkijos karalius ir Lietuvos didysis kunigaikštis buvo vienas ir tas pats asmuo.

Skubotai siekdamas savo sūnaus išrinkimo karaliumi *vivente rege*, Žygimantas Senasis naujos situacijos akivaizdoje 1529 m. buvo priverstas suteikti bajorijai tam tikras garantijas. Penkiolikos metų sulaukęs, bet jau karūnuotas (!) Žygimantas Augustas, prieš užimdamas sostą, turėjo prisiekti išsaugoti senąsias teises. Ateities laikams buvo numatyti laisvi rinkimai specialiai sušauktame seime, kuriame galėjo dalyvauti visi bajorai¹.

1569 m. Lenkijos Karalystės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės atstovai Liubline sudarė realinę uniją; Jogailaičių dinastijos narys turėjo būti bendras abiejų valstybių valdovas, tačiau pareigybių sistema išliko atskira. Šalia senato ir pasiuntinių

¹ Istoriografijoje tebediskutuojama dėl bajorijos dalies visuomenėje. Andrzejus Wyczańskio nuomone, bajorija vidutiniškai sudarė 9,8% visų gyventojų: Mazovijoje – 23,4%, Didžiojoje Lenkijoje – 5,6%, Mažojoje Lenkijoje – 4,6%, Karališkojoje Prūsijoje – 3% (*Historia Polski w liczbach. Ludność, Terytorium*, Warszawa, 1993, s. 41). Tuo tarpu Emanuelis Rostworowski siūlo kiek mažesnius skaičius – apie 6–6,5% (Ilu bylo w Rzeczypospolitej obywateli szlachty, *Kwartalnik Historyczny*, t. 94/3, 1987, s. 3–40).

rūmų karalius buvo vienas iš trijų seimo luomų, jo išskirtinė padėtis niekuomet nebuvo kvestionuojama, negalima įžvelgti ir pagarbos praradimo, – juk, nors ir silpnas, karalius buvo tęstinumo bei saugumo garantas. Vis dėlto visi XVI a. vidurio Lenkijos valstybės teoretikai pasisakė už karaliaus valdžios apribojimą. Jie išplėtojo visų bajorų renkamo idealaus monarcho idėją, kurią suderino su kone respublikine santvarka (pvz., Andrzejus Fryczas Modrzewskis 1551 m., Jakubas Przyłuskis 1553 m., Janas Herburtas 1563 m.).

1572 m. išmirus Jogailaičių dinastijai, jauna Lenkijos–Lietuvos Respublika patyrė pirmą rimtą išmėginimą – ir jį atlaikė. Šio tarpuvaldžio metu bajorijos interesų atstovai parengė pagrindinius valstybės valdymo formos nuostatus, o tai lėmė milžinišką postūmį į priekį valstybinės santvarkos požiūriu.

Aktyvus bajorijos noras formuoti bendruomenę ir jos pasirengimas kompromisams Respublikos labai neleido išsikeroti skirtingiems regioniniams, konfesiniams, socialiniams ir asmeniniams interesams. Tarpuvaldžio metu sudaryti Henriko artikulai (*articuli Henriciani*) nuo šiol tapo privalomi visiems vėlesniems rinkimams.

Pasaulietinis pareigūnas Lenkijos Karalystės didysis maršalas, kuris XVI a. sąlygomis galėjo būti ir protestantų tikėjimo, skelbdavo visų elekciniam seime netoli Varšuvos (t. y. Mazovijoje) dalyvaujančių bajorų (*viritim*) balsų dauguma išrinktą kandidatą. Prieš Krokuvoje įvyksiantį karūnacinį seimą išrinktasis turėjo prisiekti bendrosioms (*Henriko artikulai*) ir asmeninėms (*pacta conventa*) išrinkimo sąlygoms. Po to, palaidojus senąjį karalių, primas ir interreksas Gniezno arkivyskupas karūnuodavo naująjį valdovą Vavelio katedroje.

Kokios buvo Lenkijos karaliaus, drauge ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio, rinkimo, karūnacijos bei laidojimo ceremonijos? Kokia buvo jų reikšmė elekcinėje monarchijoje ir kokią jos turėjo įtaką Abiejų Tautų Respublikos egzistavimui? Ar galima čia įžvelgti skirtumus nuo paveldimos monarchijos? Būtent pastarasis klausimas leidžia pažinti svarbius Lenkijos–Lietuvos pavyzdžio aspektus.

Tam tikri nusistovėję dinastiniai įpročiai grynojoje elekcinėje monarchijoje neišvengiamai buvo vertinami skirtingai. Vyriausiojo sūnaus gimimas automatiškai dar nenurodydavo būsimojo sosto įpėdinio. Tokia samprata matoma ir ceremoniale. Vienintelis tokio pobūdžio atvejis Respublikos istorijoje žinomas 1595 m., gimus Vladislovui Vazai. Tuo metu pasirodė panegiriniai kūriniai, skirti jaunojo princo gimimui² ir krikštui³, kuris 1632 m. po savo tėvo Zigmanto mirties iš tiesų buvo

² Pz., A. S c h o n e u s, *Natalis serenissimi Vladislai, Sigismvndi Tertii Polonorum regis filii ac Sueciae nati haeredis*, Cracoviae, 1595 (Lazarowa).

³ Pz., A. Z b y l i t o w s k i, *Na krzciny Władysława królewiczowi*, Cracoviae, 1595 (J. Siebeneicher).

išrinktas Lenkijos karaliumi ir Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu. Jonas Sobieskis savo pirmąjį septynmetį Jokūbą Liudviką, taip sakant, atsinešė su savimi į Karūną⁴. Tėvo valdymo metu, 1691 m.⁵, prašmatniai atšvęstos Jokūbo Liudviko vestuvės tapo šeimos valdžios demonstracija ir todėl sukėlė bajorų nepasitenkinimą.

Žinoma, karališkosios vedybos neprarado savo spektakliško, tačiau krikščionišku požiūriu jos turėjo būti mažiau vertingos, kadangi sudaromos ne dinastijos tęstinumui garantuoti. Be to, išrinktas karalius, kaip buvo minėto Jono Sobieskio atveju, rinkimų metu galėjo būti jau seniai vedęs. Kaip rodo Mykolo Višnioveckio pavyzdys, kuris 1670 m., t. y. praėjus metams po išrinkimo, vedė Habsburgų dinastijos atstovę Eleonorą Mariją Jozefą, karūnuoto karaliaus vedybos implikavo atskirą jo žmonos karūnaciją⁶.

Visuomet didelis dėmesys buvo skiriamas naujo valdovo rinkimams, ypač jei jų baigtis būdavo neaiški. Antai 1669 m. gausi publicistinė literatūra lydėjo Mykolo Višnioveckio išrinkimą, mat pirmą kartą karaliumi ir didžiuoju kunigaikščiu buvo iškeltas vadinamasis Piastas, t. y. vietinis bajoras⁷. Rinkimus sankcionuodavo ir įteisindavo tik karūnacija. Tad ji išliko svarbiausią ceremonija ir elekcinėje monarchijoje, o jos metu senosios krikščioniškos tradicijos susidūrė su naujomis pasaulietinėmis tendencijomis.

Iki 1320 m. Lenkijos karalių karūnacijos vieta buvo Gnieznas. Po to karūnacija, išskyrus išimtinus antikaraliaus Stanislovo Leščinskio (1705 m.) ir trijų karalienių atvejus, visuomet vykdavo Krokuvoje, nors XVII a. pradžioje karalius Zigmantas Vaza sostinę iš Krokuvos perkėlė į Varšuvą. Tiesa, paskutinis Respublikos karalius Stanislovas Augustas Poniatovskis 1764 m. buvo karūnuotas iš Krokuvos atsivežtomis insignijomis Varšuvoje.

Rinkimų Varšuvoje ir karūnacijos Krokuvoje dualizmas kelia ne vieną klausimą. Ar tokiu būdu norėta pabrėžti Respublikos decentralizmą ir užkirsti kelią galimiems (absoliutinio) centro pavojams? Ar greičiau norėta demonstruoti Lenkijos Karalystės

⁴ Kitiems sūnums, Aleksandriui Benediktui (†1677) ir Konstantinui Vladislavui (†1680), toks dėmesys nebuvo skiriamas.

⁵ *Ausführliche Relation so wol des höchst-ansehnlichen Empfang und Zusammenkunfft an der Grantzte, wie auch des prächtigen Einzugs, und glücklich gehaltenen Beylagers I. Königl. Hoheit Printzen Jacobi mit der Durchl. Princessin Hedwigis Amaelia von Neuburg.* In Warschau den 25. Martii 1691. Taip pat gausūs panegiriniai spaudiniai, pvz., S. K r u e g e r, *Europa foederata per connubium Jacobi principis, Varsaviae, 1691* (C. F. Schreiber).

⁶ *Ausführliche RELATION mit was Solennitäten und Ceremonien Ihr. Maytt. der Königin in Pohlen Cröhnung / In Hochansehnlicher Versammlung der Herren Senatoren und der Deputirten von der Ritterschafft / auß der Crohn / und dem Groß Fürstenthumb Littauen / wie auch unterschiedlicher außwertiger Potentaten Vornehmen Gesandten bey nochwehrendem Reichs=Tag in Warschau den 19. Octobr. des jetztilauffenden 1670sten Jahres glücklich Celebriret und vollenzogen worden,* s. l. [1670].

⁷ Žr. apžvalgą: *Bibliografia Polska*, t. II/1, wyd. K. Estreicher, Kraków, 1882, s. 336–341.

Jo Karališkosios Didenybės Mykolo Šlovingos karūnacijos ir ta proga 1669 m. rugsėjo 19–20 d. daugelio aukštų imperatoriaus ir karališkųjų pasiuntinių akivaizdoje vykusių prakilnių aktų atvaizdavimas

(Krokuva, Čartoriskių biblioteka, sign. XV-R 6950)

tęstinumą Lenkijos–Lietuvos unijoje? Galbūt tradicinės karūnacijos vietos Mažojoje Lenkijoje išsaugojimas buvo tam tikra atsvara po 1569 m. unijos vis stiprėjančiai Rytų įtakai? Kaip reiškesi lietuvių ir rusėnų bajorijos dalyvavimas šventiniuose renginiuose ir kaip tai atsispindėjo ceremoniale? 1569 m. sutartys numatė, kad bendrai lenkų ir lietuvių išrinktas karalius iškart tapdavo ir Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu. Taigi Respublikos valdovas visuomet būdavo atsakingas už abu unijos kraštus.

Iš pradžių, regis, buvo mėginama didžiajam kunigaikščiui rengti atskirą ceremoniją. 1580 m. gegužės 29 d. Vilniaus katedroje įvykęs popiežiaus kalavijo ir karūnos perdavimo aktas amžininkų akimis ir buvo Stepono Batoro, kaip didžiojo kunigaikščio, intronizavimas⁸. Lietuvių bajorų dalyvavimas karališkose iškilmėse Krokuvoje vėlesniais dešimtmečiais nebuvo pastovus. Tokios galingos giminės kaip Radvilos sugebėdavo pabrėžti savo dalyvavimą, tuo tarpu lietuvių bajorų kelias lygiateisiškumo link valstybinių ceremonijų metu ne tik užsitęsė, bet ir susidūrė su kliuviniais iš karaliaus bei lenkų bajorijos pusės, nenorėjusių taip lengvai atsakyti senų įpročių. Tik 1764 m. karūnacijos tvarka užtikrino lietuvių bajorams lygias teises, tačiau jų aktyvaus dalyvavimo per kitas ceremonijas klausimas nebuvo išspręstas iki pat Respublikos žlugimo⁹.

Kiekvienoje visuomenėje iniciacijos ritualai yra svarbūs veiksmai, simboliniais gestais plačiai visuomenei perduodantys tam tikras nuostatas. Ir nors ceremonijos galėjo virsti spektakliu, jų informacinė esmė dėl to nepakisdavo. Europoje į sostą įžengiantis karalius visų pirma turėjo demonstruoti du dalykus – sosto perdavimo teisėtumą ir savo pavaldinių lojalumą. Jau viduramžiais svarbų vaidmenį vaidino teisėta ceremonijos vieta. Nuo 1320 m. Lenkijos Karalystėje tai buvo Krokua: čia buvo laidojami karaliai (anksčiau – Poznanės katedroje), karūnuojamas išrinktas karalius (anksčiau – Gniezne). Kelias dienas truncančias karūnacijos ceremonijas reguliavo 1434 m. *ordo coronandi* (čia panaudota ir senesnė tradicija)¹⁰. „Taip karūnacijos ceremonija virto aktu, kuriuo buvo išreiškiami svarbiausi šalies politinės struktūros elementai ir jos politinės sistemos principai“¹¹.

⁸ M. S t r y j k o w s k i, *Kronika polska, litewska, žmódzka i wszystkiej Rusi*, t. 2, Warszawa, 1846, s. 432.

⁹ A. R a c h u b a, Udział urzędników Wielkiego Księstwa Litewskiego w uroczystościach państwowych Rzeczypospolitej w latach 1574–1764, *Theatrum ceremoniale na dworze książąt i królów polskich*, wyd. M. Markiewicz i R. Skawroń, Kraków, 1999, s. 161.

¹⁰ *Ordo coronandi regis Poloniae*, wyd. St. Kutrzeba, *Archiwum Komisji Historycznej*, t. 11, Kraków, 1909–1913, s. 133–216.

¹¹ Z. D a l e w s k i, *Władza – przestrzeń – ceremoniał. Miejsce i uroczystość inauguracji władcy w Polsce średniowiecznej do końca XIV w.*, Warszawa, 1996, s. 272 („The coronation ceremony was thus becoming an act in which the main elements of the political structure of the country and the rules of its political system were expressed“).

Pirmoji karūnacijos ceremonijų dalis buvo karaliaus denominacija ir proklamacija, kurias Varšuvos elekcinio seimo pabaigoje atlikdavo Lenkijos didysis maršalas arba, kaip interreksas, Gniezno arkivyskupas (1669 m. pavyzdys); po to būsimasis karalius galėjo pradėti eiti pareigas ir atlikti su jomis susijusius veiksmus. Paskyrimas būdavo patvirtinamas Varšuvos pilies kopyčioje Šv. Jono parapiinėje bažnyčioje sugiedant *Te Deum laudamus*; šios giesmės atlikimą valdovas stebėdavo sėdėdamas soste. Po to prasidėdavo sveikinimai. Ir nors tikroji karūnacija įvykdavo vėliau (pvz., Jono Sobieskio karūnacija vyko 1676 m., taigi praėjus dvejiems metams po išrinkimo), joks karalius šio akto neatsisakydavo. Valdovas tiesiog negalėjo likti nekarūnuotas: niekas negalėjo pakeisti įteisinančios tradicijos galios, o ceremonialas įgaudavo juridinę funkciją.

Antrąją karūnacijos dalį sudarė visuomeninę-integracinę funkciją atlikdavęs iškilmingas paskirto valdovo įžengimo į karūnacijos miestą ceremonialas (1587, 1697 m. pavyzdžiai). Ši tradicija prasidėjo su pirmuoju išrinktu karaliumi Henriku Valua 1574 m.¹² Masinis vietos ir užsienio bajorų (hierarchinėje eisenoje) bei liaudies (žiūrovai gatvėse) dalyvavimas turėjo efektingai liudyti valdžios perėmimo teisėtumą. Šioje procedūros stadijoje dar egzistavo galimybė užkirsti naujam karaliui kelią į karūnacijos vietą (pvz., iškeliant antikaralių). Šios ceremonialo dalies šaknys siekia dar antikines struktūras (*occursus* ir *introitus*). Viduramžiais kuni-gaikštiškų asmenų priėmimo ir garbės palydos ritualas buvo dar labiau išpuoselėtas ir pripildytas liturginio turinio¹³.

Karališkoji eiseną Krokuvoje iš Kazimiežo per Stradomo ir Klepažo priemiesčius, pro Florijono vartus, vadinamoju *via regia*, per gausiomis triumfo arkomis išpuoštą senamiestį vedė į Vavelio katedrą. Prabangiai parengto įžengimo tradicija į Lenkijos–Lietuvos valstybę 1574 m. atėjo iš Prancūzijos. Estetiniu šio trumpalaikio spektaklio apipavidalinimu dažnai pasirūpindavo Krokuvoje gyvenę italų menininkai (pvz., Hieronimo Canavesi iš Milano, Bernardo Morando iš Paduvos, Simone ir Pietro Francesco Genga iš Urbino, Santi Gucci iš Florencijos), todėl įžengimo ceremonija turėjo europinę dvasią. Vietinė ypatybė buvo nuolat naudojama sukonstruota Lenkijos emblema – techninis įrenginys su ereliu, kuris galėjo judinti sparnus, o karaliui kertant triumfo arką – linktelėti jam galvą¹⁴.

¹² M. R o Ź e k, *Uroczystości w barokowym Krakowie*, Kraków, [1976], s. 15–21.

¹³ W. D o t z a u e r, Die Ankunft des Herrschers. Der fürstliche „Einzug“ in die Stadt (bis zum Ende des Alten Reichs), *Archiv für Kulturgeschichte*, Bd. 40, 1973, S. 245–288; J. L e h n e n, *Adventus principis. Untersuchungen zu Sinngehalt und Zeremoniell der Kaiserankunft in den Städten des Imperium Romanum, Prismata. Beiträge zur Altertumswissenschaft*, Bd. 7, Frankfurt-Main, 1997; A. Th. H a c k, Das Empfangszeremoniell bei mittelalterlichen Papst-Kaiser-Treffen, *Forschungen zur Kaiser- und Papstgeschichte des Mittelalters*, Bd. 18, Wien-Köln, 1999.

¹⁴ K. T a r g o s z, Oprawa artystyczno-ideowa wjazdów weselnych trzech sióstr Habsburzanek (Kraków 1592 i 1605, Florencia 1608), *Theatrum ceremoniale na dworze ksiąząt i królów polskich*, s. 242.

Ši ritualo dalis propagandos tikslais galėjo būti parengta itin prabangiai ir su didele fantazija, tačiau sykiu turėjo labai rimtai demonstruoti įvykusių rinkimų legitimumą. Pagrindinė Jono Sobieskio įžengimo tema buvo krikščionybės kova su turkais. Triumfo arkos rodė mūšių su turkais, pavyzdžiui, 1673 m. prie Chotimo, scenas, o Sobieskis buvo šlovinamas šūkiu: „*Meritis haec gratia tantis*“. Kituose įrašuose taip pat nesunku įžvelgti už jų slypinčią ideologiją: „*Viget qui monstrat iter*“, „*Digna sceptris invicta manus*“, „*Regnat, qui libertatem defendit*“ ir kt.¹⁵

Lotyniškas Zigmanto Vazos įžengimo į Krokuvą 1587 m. gruodžio 9 d. aprašymas dar tais pačiais metais buvo išspausdintas du kartus¹⁶. Prieš šį įvykį paskirtasis karalius dar turėjo ginklu įveikti kituose rinkimuose išrinktą savo priešininką erchercogą Maksimilijoną Habsburgą, visa tai įžengimo metu buvo vizualiai paaiškinta. Eisena miesto gatvėmis būsimajam karaliui turėjo atrodyti kaip kelionė per 200 metų Lenkijos–Lietuvos istoriją; buvo pastatytos aštuonios triumfo arkos, kuriose vaizduoti jo karališkųjų pirmtakų, pradedant Steponu Batoru ir baigiant Vladislovu Jogaila, portretai, papildyti jų dorybes šlovinančiomis epigramomis. Šios programos turinys akivaizdus: pabrėžiamas karališkojo sosto tęstinumas. Eisena vyko iki gilios nakties: „*tanta tamen copia luminum ubique exposita fuit, et nulla dies ea nocte illustrior esse posse videretur...*“. Leidinyje išaukštinamas pagrindinis kanclerio Jano Zamojskio vaidmuo iškilmių metu, tačiau nutylimas jo konkurento Lenkijos didžiojo maršalo Andrzejiaus Opalińskio dalyvavimas. Taigi klausimas, kuriai stovyklai priklausė pranešėjas, nekyla, o tai gerai parodo, kaip atsargiai istorikas turi elgtis su tokio pobūdžio šaltiniais. Suprantama, kad ypač daug vietos publicistikoje užima kiekvienam suvokiamos vizualios reprezentacijos formos¹⁷.

Kitas žingsnis naujojo valdovo legitimacijos link buvo iškilminga jo karališkojo pirmtako laidojimo katedroje ceremonija (1588, 1698 m. pavyzdžiai). Laikas tarp fizinės senjojo monarcho mirties ir galutinio atsisveikinimo su juo momento galėjo užsitęsti iki kelerių metų (1676 m. Vavelio katedroje buvo palaidotas Jonas Kazimieras, atsisakęs sosto 1668 ir miręs 1672 m., bei Mykolas Višnioveckis, miręs 1673 m.). Naujojo valdovo dalyvavimas pirmtako laidotuvėse turėjo liudyti glaudų abiejų ryšį ir tuo pačiu – įpėdinystės teisėtumą. Laidotuvės buvo ne tik oficialus atsisveikinimas su mirusiu karaliumi, šis įvykis kartu suteikė progą sudaryti savotišką jo valdymo balansą. Antai Henrikas Valua rinkiminiuose pasižadėjimuose

¹⁵ M. R o Ź e k, *Uroczystości w barokowym Krakowie*, s. 112–135.

¹⁶ *Sigismundi Tertii electi Poloniae et des. Sueciae regis, magni ducis Lithuaniae, Russiae, Prussiae, Masoviae et caeterarum ditionum principis Cracoviam ingressus, Cracoviae*, 1587 (J. Siebeneicher).

¹⁷ 1574 m.: A. G u a g n i n o, *Sarmatiae Europae Descriptio...*, Cracoviae, 1578; S. O r z e l s k i, *Interregni Poloniae libri VIII (1572–1576), Scriptores Rerum Polonicarum*, t. 22, Kraków, 1917.

sutiko apmokėti savo pirmtako skolas. Paskutiniojo Jogailaičių dinastijos karaliaus Žygimanto Augusto 1574 m. laidojimo ceremonijos, kuriose buvo perimtos pagrindinės viduramžiško ceremonialo dalys, tapo pavyzdžiu visiems vėlesniems karalių laidojimo papročiams iki pat Respublikos gyvavimo pabaigos¹⁸.

Simbolinio turinio vėliavų ir emblemų lydima eisena su karaliaus kūnu iš senamiesčio judėdavo prie šv. Stanislovo kapo katedroje, kur išrinktojo karaliaus akivaizdoje prasidėdavo tolesnės ceremonijos¹⁹. Sulaužytų karališkųjų insignijų dalys atguldavo į mirusiojo karaliaus kapą tik perėjusios per naujojo valdovo rankas. Prieš altorių sulaužius karališkąjį skydą, maršalo lazdą ir antspaudą baigdavosi senojo karaliaus valdymas prieš Dievą ir žmones. Karališkojo kūno vaizdavimo forma Lenkijoje iš esmės nesiskyrė nuo tokio pobūdžio bendraeuropinio ceremonialo. Vienintelis nukrypimas nuo krikščioniškojo europinio pavyzdžio buvo mirusių karalių reprezentavusio *kiryšniko* ritualas, kurio metu jis, nušokęs nuo žirgo, ant altoriaus mesdavo sulaužytus mirusiojo kalaviją, skydą ir šalną. Po 1648 m. mirusio valdovo vaizdavimo ritualą pakeitė *castrum doloris* įrenginys²⁰.

Karūnacijos metu susipynė senosios europinės, sakralinės ir pasaulietinės tradicijos (1676, 1698 m. pavyzdžiai). Pasikartojantis šių fundamentalių motyvų ir gestų demonstravimas buvo būtina priemonė pripažįstant naujo karaliaus ir didžiojo kunigaikščio teisėtumą ir pabrėžiant valdžios tęstinumą, nes *nors valdovas ir miršta, su juo dar nemiršta karūna*²¹. Liturginius veiksmus bažnyčioje lydėjo įvairūs apšalyimo ritualai (pasninkas, išpažintis, piligriminė kelionė, išmaldų dalijimas). Prieš karūnaciją vykstanti karaliaus procesija prie šv. Stanislovo relikvijų *na Skalce*, kur, kaip buvo manoma, 1079 m. karalius Boleslovas Drąsysis nužudė Krokuvos vyskupą, suteikė visam šiam veiksmui, Aleksandro Gieysztoro žodžiais tariant,

¹⁸ Laidojimo aprašymas: Porządek pogrzebu Zygmunta Augusta króla polskiego, wielkiego księcia litewskiego, ruskiego etc. pana i dziedzica, *Zbiór pamiętników o dawnej Polsce...*, wyd. J. U. Niemcewicz, Warszawa, 1822, s. 183–195.

¹⁹ Prieš laidotuves vykstanti procesija per svarbiausias Krokuvos bažnyčias išplėtė įvykio erdvę ir prisidėjo prie ceremonijos viešumo. Apie laidojimo ceremonijas žr.: U. B o r k o w s k a, The Funeral Ceremonies of the Polish Kings from the Fourteenth to the Eighteenth Centuries, *Journal of Ecclesiastical History*, vol. 36, 1985, p. 513–534.

²⁰ D. K u c i a, Representator a kirysnik. Idea wyobrażenia zmarłego władcy w ceremoniale pogrzebowym królów Polski od XIV do XVII wieku na tle ceremonii Europy chrześcijańskiej, *Theatrum ceremoniale na dworze książąt i królów polskich*, s. 87–100. Plg. J. B e p l e r, German Funeral Books and the Genre of the Festival Description. A Parallel Development, *The German Book 1450–1750. Studies presented to David L. Paisey in his retirement*, ed. J. L. Flood, London, 1995, p. 145–160.

²¹ M. B i e l s k i, *Kronika polska*, [1551], wyd. K. J. Turowski, t. 3, Sanok, 1856, s. 1207. Apie karūnacijos ritualą apskritai žr.: A. G i e y s z t o r, Gesture in the Coronation Ceremonies of Medieval Poland, *Coronations. Medieval and Early Modern Monarchic Ritual*, ed. J. M. Bak, Berkeley-Los Angeles-Oxford, 1990, p. 152–164.

„patriotinę konotaciją“²². Tokia 1501 m. Aleksandro Jogailaičio karūnacijos metu greičiausiai pirmąkart surengta piligriminė kelionė turėjo pabrėžti glaudų būsimojo valdovo ir karalystės globėjo ryšį.

Kokių nors didesnių diskusijų dėl liturginio nuo XVI a. aštuntojo dešimtmečio išsikristalizuojančio karūnacijos ceremonialo turinio nekilo. Nors XVI a. viduryje daugiau kaip pusė senatorių išpažino protestantų tikėjimą²³, o iki XVII a. vidurio protestantiško karaliaus išrinkimas buvo visai įmanomas dalykas, reformatoriškos idėjos nepaveikė ritualinio-sakramentinio karūnacijos turinio. Kaip ir kitose Europos valstybėse, Lenkijos–Lietuvos Respublikoje ceremonialą menkai palietė sekuliarinės tendencijos; o ir protestantiškuose ceremonialuose (pvz., 1701 m. Karaliaučiuje) buvo tęsiamos viduramžiškos katalikiškos kulto formos²⁴. „Sakralumas čia tebėra valdovo alegorinės simbolikos dalis“²⁵.

Nuo Liudviko Anžujiečio karūnacijos 1370 m. Lenkijos karaliumi laikų karališkoji priesaika, kurioje tradiciškai akcentuotos valdovo kaip teisėjo ir įstatymų skelbėjo funkcijos, virto politine deklaracija. Savo priesaika karalius pripažindavo rinkimų metu bajorijos iškeltas sąlygas. Po Liublino unijos oficialiai įsitvirtinus elekcinei monarchijai, karalius privalėjo prisiekti bendrosioms išrinkimo sąlygoms (tai buvo kardinalinė teisė, kuri nepakito iki pat valstybės žlugimo 1795 m.), o taip pat papildomoms asmeninėms sąlygoms: *si non jurabis non regnabis*²⁶. Su šiuo aktu buvo susijęs jo karalystės teisinis autoritetas. Šioje ceremonijoje akivaizdus karališkosios valdžios kontraktinis charakteris, arba, kitaip tariant, *monarchia mixta* teorijos poveikis. Kardinalinės teisės čia buvo laisvi rinkimai, galimybė pasipriešinti karaliui ir jį nuversti. Priesaika, kaip karūnacijos sąlyga ir pirmasis žingsnis, buvo fiksuojama ir ikonografiškai (1669 m. pavyzdys: *Ihre Königl. Maytt. leisten den Eyd – Jo Karal. Diden. prisiekia*).

²² A. G i e y s z t o r, „Ornamenta regia“ w Polsce XV wieku, *Sztuka i ideologia XV wieku*, wyd. P. Skubiszewski, Warszawa, 1978, s. 155–163 (čia p. 157). Šv. Stanislovo kultą propagandiniams tikslams ypač aktyviai XVII a. pirmojoje pusėje naudojo Vazos.

²³ 1569 m. tarp senatorių pasauliečių 55 buvo katalikai, 58 protestantai ir 2 stačiatikiai. Žr. G. S c h r a m m, *Der polnische Adel und die Reformation 1548–1607 (Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Geschichte. Mainz Abt. Universalgeschichte Bd. 36)*, Wiesbaden, 1965, S. 176.

²⁴ W. D o t z a u e r, Die Ausformung der frühneuzeitlichen deutschen Thronerhebung. Stellenwert, Handlung und Zeremoniell unter dem Einfluß von Säkularisation und Reformen, *Archiv für Kulturgeschichte*, Bd. 68, 1986, S. 74.

²⁵ U. S c h ü t t e, Höfisches Zeremoniell und sakraler Kult in der Architektur des 17. und 18. Jahrhunderts, *Zeremoniell als höfische Ästhetik im Spätmittelalter und Früher Neuzeit (Frühe Neuzeit Bd. 25)*, hrsg. von J. J. Berns und Th. Rahn, Tübingen, 1995, S. 429.

²⁶ G. R h o d e, Die Königskrönungen in Polen zur Zeit der Wahlkönige (1572–1795), *Herrscherweihe und Königskrönung im frühneuzeitlichen Europa (Schriften der Mainzer Philosophischen Fakultätsgesellschaft Bd. 8)*, hrsg. von H. Duchhardt, Wiesbaden, 1983, S. 33–55.

Gniezno arkivyskupui atliekant patepimo šventu aliejumi ritualą, sakraliniais rūbais apsivilkęs karalius kitų Respublikos aukštųjų dvasininkų akivaizdoje atsi-klaupdavo prieš altorių; taip įvykdavo jo pašventinimas (1669 m. pavyzdys: *Ihre Königl. Maytt. werden gesalbet – Jo Karal. Diden. pašventinimas*)²⁷. Šis aktas sosto kandidatui suteikdavo sakralinį karaliaus autoritetą.

Po to sekdamo tikroji investitūra su karalystės insignijomis. Šioje karūnacijos ritualo dalyje išryškinama pasaulietinio vadovavimo reikšmė: ceremonijos metu insignijos (kalavijas, karūna, obuolys, skeptras) buvo sudedamos ne ant altoriaus, o laikomos pasaulietinių dignitorių. Šie insignijas perduodavo arkivyskupui, kuris jas įteikdavo karaliui. Tai aiškiai pabrėždavo bajorijos dalyvavimą ir ceremonialo abipusiškumą. Valdžios perėmimo ženklau karalius dantytu kalaviju, lenkiškai vadinamu *szczyrbiec*, triskart sukirdavo per kryžių (1669 m. pavyzdys: *Ihre Maytt. hawen mit dem Schwert nach den vier Ecken der Welt – Jo Diden. Kalaviju sukirto į keturias pasaulio puses*), o tada perduodavo jį saugoti Lenkijos kalavijininkui.

Priėmęs Komuniją abiem pavidalais (1669 m. pavyzdys: *Ihre Königl. Maytt. emphahen das Heyl. Abendmahl – Jo Karal. Diden. priima Šventąją Komuniją*), kuri valdovui priklausė šia proga, dabar jau puošniai apsirengęs valdovas buvo vainikuojamas. Tai buvo ceremonialo kulminacija, kuri visuomet buvo vaizduojama ikonografijos centre (1669 m. pavyzdys: *Ihre Maytt. wird gekrönt – Jo Diden. vainikavimas*). Manoma, kad karūnacijos ceremonijai naudota dar 1320 m. Vladislavo Lokietkos karūnacijai pagaminta karūna. Išskyrus 1733 m., ši ilgainiui perdirbta karūna naudota visų vėlesnių karūnacijų metu²⁸. Po karūnacijos giedant *Te Deum laudamus* karalius buvo palydimas į sostą.

Intronizacija užbaigdavo karūnacijos liturgiją. Gaudžiant varpams, taigi išplėtus ceremonialo erdvę, buvo paskelbiamas karaliaus išrinkimas: *Vivat rex* (1669 m. pavyzdys: *Werden Ihre Maytt. außgeruffen VIVAT REX MICHAEL – Paskelbiamas Jo Diden. išrinkimas TEGYVUOJA KARALIUS MYKOLAS*). Toliau vykdavo kur kas mažiau prašmatnus karalienės karūnavimas (1676 m. pavyzdys). Galiausiai karališkosios didenybės palydimos į rūmus, kur šventiniais pietumis būdavo pratęsiama pasaulietinė ceremonijų dalis. Sakralinių ir pasaulietinių elementų sąryšis čia ypač akivaizdus.

Su karūnacija siejosi ir tolesni simboliniai veiksmai: prasidėdavo liaudžiai skir-ta iškilmingo akto teatralizacija. Apsivilkęs kitais drabužiais, su specialia priesaikos

²⁷ 1676 m. dar buvo patepamos abi karaliaus rankos nuo pečių iki alkūnių, o 1698 m. pasitenkinta kaktos patepimu.

²⁸ A. G i e y s z t o r, *Royal Emblems and the Idea of Sovereignty in Late Medieval and Early Modern Poland, State and Society in Europe from the 15th to the 18th Century*, ed. J. Pelensky, Warszawa, 1985, p. 55–74.

karūna karalius miesto turgaus aikštėje priimdavo Krokuvos miestiečių ištikimybės priesaiką. Ta proga buvo viešai demonstruojamos karališkosios insignijos. Karalius keletą vyrų pakeldavo į riterius; tai galima traktuoti kaip riterinių-feodalinių struktūrų liekaną. Svetimšalių kunigaikščių (pvz., Kuršo hercogo) leninė priesaika žymėjo tarptautinius šalies ryšius, pačioje Lenkijos Karalystėje leninė sistema neegzistavo. Toliau vykdavo fejerverkai, turnyrai, medžioklės, maskaradai, teatro ir operos vaidinimai. Liaudis gaudavo valgyti ir gerti, buvo mėtomos atmintinės monetos.

Iškilmingi įžengimai į kitus svarbius Lenkijos Karalystės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestus, kaip antai Varšuvą, Gdanską, Vilnių, ne tik kartojo šventinius ritualus, bet ir demonstravo karališkosios valdžios apimtį. Miesto erdvė tuo pačiu buvo komunikacijos forumas, kuriame kiekvienas galėjo ką nors išgyventi²⁹. Visai nebuvo būtina į visą šį triukšmą žvelgti rimtai, šio kolektyvinio žaidimo metu, kai dalyviai iš objektų virsdavo subjektais ir atvirksčiai, buvo galima tiesiog pasidžiaugti dalyvavimo teikiamais malonumais. Antai 1612 m. išleistoje Nikolauso Volckmaro pokalbių knygelėje kunigaikščio įžengimo ritualas vardinamas šalia kitų Gdansko mokinių pramogų skyrelyje „Žaidimai“³⁰. Dvaro ceremonialo estetikoje principinio vertės skirtumo tarp iškilnaus meno ir kasdienybės estetikos nebuvo, dvaro šventė greičiau buvo svarbi kaip „socialiai taikinanti sinestezija“³¹.

Ir nors laikui bėgant sakralinės išraiškos buvo interpretuojamos skirtingai, o karūnacijos aktą lydinti sceninės scenos kisdavo, visi bandymai iš esmės keisti tradicines ceremonijas sukeldavo bajorų pasipriešinimą. Antai po Vladislavo Vazos žmonos Cecilijos Renatos karūnacijos 1637 m. Varšuvoje seimas kitais metais *authoritate praesentis conventus* nustatė, kad būsimų karūnacijų vieta turi būti tik Krokuva³². Tradicijų išsaugojimas tais neretai neramiais laikais suteikė karalių renkančiai valstybei itin aktualią tęstinumo, o tuo pačiu ir stabilumo fikciją. To ypač reikėjo susiklosčius iki tol neregėtoms valdovo nušalinimo (1575) ar atsisakymo nuo sosto (1668) situacijoms, neaprašytoms jokiose ceremonijų knygose.

1576 m. buvo nuspręsta, kad karūnacijos iškilmėse naudojamos karališkosios insignijos turi būti saugomos Lenkijos izde Vavelyje, kurio raktus turėjo Lenkijos izdininkas ir dar septyni kiti pareigūnai³³. 1697 m. Augusto II karūnacijos terminas buvo nukeltas, kadangi šeši iš raktus turėjusių senatorių buvo kito kandidato

²⁹ Plg. G. A l t h o f f, Demonstration und Inszenierung. Spielregeln der Kommunikation in mittelalterlicher Öffentlichkeit, *Frühmittelalterliche Studien*, Bd. 27, 1993, S. 27–50.

³⁰ N. V o l c k m a r, *Vierzig Dialogi oder lustige Arten zu reden...*, Dantzig, 1641 (A. Hünefeld), S. 118 ir t.

³¹ J. J. B e r n s, Die Festkultur der deutschen Höfe zwischen 1580 und 1730, *Germanisch-romanische Monatsschrift*, Bd. 65, 1984, S. 301, 303.

³² *Volumina legum* (toliau – VL), Warszawa-Kraków, 1732–1952, t. 3, p. 945 ir t.

³³ Ten pat, t. 2, p. 900. Karų metu karūna paprastai buvo perkeliama į saugesnę vietą.

(de Conti) pusėje. 1733 m. Augusto III oponentai paslėpė karūną ir kalaviją Jasna Guros paulinų vienuolyne Čenstakave, o išrinktasis karalius turėjo nurodyti karūnacijai pagaminti naujas insignijas, kurios išliko iki šių dienų³⁴. Tuo tarpu tikrosios Lenkijos karalių karūnacijos insignijos kartu su likusiu Lenkijos lobynu po trečiojo ir paskutiniojo Respublikos padalijimo 1795 m. buvo išvežtos į Prūsiją ir ten 1811 m. suldytos³⁵. Šis valstybės sugriovimą lydėjęs valdžios insignijų sunaikinimas rodo, kokia didelė simbolinė galia buvo joms pripažįstama.

Karaliaus karūnacija Lenkijos-Lietuvos Respublikoje sukeldavo didelę politinio aktyvumo bangą: ta proga susitikdavo svarbiausi pasaulietiniai ir dvasiniai Lenkijos ir Lietuvos asmenys, posėdžiaudavo senatas, vėl susirinkdavo visų trijų luomų atstovaujamas seimas, rengiami įstatymai, atgydavo ir tarpuvaldžio metu iš dalies neveiksni teismų sistema.

Rinkimus ir karūnaciją lydėjo ir ypač aktyvi publicistinė veikla. Šios viešąją nuomonę formuojančios priemonės veiksmingumas buvo suvoktas gana anksti. Publicistika savo poveikio galias pademonstravo jau pirmojo tarpuvaldžio metu 1572–1573 m., taigi dar pačioje elekcinės monarchijos pradžioje. Kandidatai į Lenkijos–Lietuvos sostą savo šansus mėgino sustiprinti ir su spausdintos propagandos pagalba. Konradas Zawadzki suskaičiavo 30 skirtingų vien tik su 1587–1588 m. dvigubais rinkimais susijusių skrajučių bei vieno lapo spaudinių prancūzų, lotynų, vokiečių ir italų kalbomis³⁶.

Karaliaus dvaras „reklaminei medžiagai“ užsakydavo įvairiomis progomis, pvz., pažymėti karališkąsias vedybas. Antai plačiai buvo pranešama apie Onos Habsburgaitės atvykimą ir jos vestuves su Zigmantu Vaza Krokuvoje 1592 m.; santuoka su Austrijos erchercogų dinastijos atstove turėjo sustiprinti Lenkijos karaliaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio padėtį tiek krašto viduje, tiek ir užsienyje. Ta proga pasirodė net trys vokiški visos ceremonijos arba bent jau jos dalies aprašymai, be to, vienas čekiškas spaudinys ir pranešimas italų kalba³⁷. Du trečdaliai šių spausdintų skraju-

³⁴ Apie insignijas žr.: *Pod jedną koronę. Kultura i sztuka w czasach unii polsko-saskiej*, Warszawa, 1997, s. 87–120.

³⁵ M. R o Ź e k, *Polskie koronacje i korony*, Kraków, 1987, s. 97–106.

³⁶ K. Z a w a d z k i, *Prasa ulotna za Zygmunta III*, Warszawa, 1997, s. 51–63; K. Z a w a d z k i, *Gazety ulotne polskie i Polski dotyczące XVI–XVIII wieku. Bibliografia*, t. 3, Wrocław, 1977–1990.

³⁷ *Grüntliche vnd Kurtze Beschreibung des Einzuges / welchen der Durchleuchtige / Großmechtig Hochgeborne Fürst vnd Herr / Herr Sigismundus der dritt dises Namens / König in Poln / geborner König Schweden / etc. GroßFürst inn Littawen / Hertzog in Reussen vnd Preussen / etc. mit seiner liebsten Brautt vnd Gemahel / der Durchleuchtigsten Hochgebornen Fürstin vnd Frawlein / Frawlein ANNA / geborne ErtzHertzogin zu Osterreich / Hertzogin zu Burgund / Steyer / Karndten / Crain vnd Wirtenberg / Graffin zu Tyrol vnd Görtz / etc. den 26. May dises 92. Jars zu Krackaw gehalten / vnd*

čių buvo skirta vokiškai kalbantiems ar suprantantiems adresatams, kurie neabejotinai priklausė labiausiai Lenkijos ir Lietuvos įvykiais suinteresuotų žmonių ratui.

Rašytinės informacijos perdavimo priemonės ne tik fiksuodavo šventinius įvykius, jų užduotis buvo išaiškinti skaitytojui iškilmingos programos idėjas. Juk labai abejotina, ar stebėtojas, kad ir kiek jis būtų įgudęs skaityti emblemines bei mitologines užuominas, suspėdavo iki galo suvokti visą karališkos eisenos Krokuvyje metu įvairiose triumfo arkose išdėstytų lotyniškų įrašų simboliką. Jau nekalbant apie tai, kad jo dėmesį nuolat nukreipdavo įvairūs kiti įvykiai ir šiaip visas spalvingas šurmulyš. Tuo tarpu spausdinti kūriniai tiek dalyviams, tiek visiems kitiems leisdavo ramiai perskaityti ir įsisąmoninti iškilmių tekstus, o sykiu išsaugodavo šias žinias ateities kartoms. Tik 1587 m. iškilmių medžiagos visuma leidžia pažinti sąmoningo Vazų susiejimo su Jogailaičiais, o tuo pačiu ir jų dinastinių pretenzijų reikšmę³⁸. Dar 1669 m. Mykolas Koributas propagandiniai tikslais buvo siejamas su Jogailaičių dinastija³⁹, o dar vėliau savo labiau nei menkus ryšius su Jogailaičiais akcentavo ir paskutinis Lenkijos ir Lietuvos karalius Stanislovas Augustas Poniatovskis.

Įvairiausių aliuzijų ir istorinės simbolikos buvo kupini ir šventinėms iškilmėms parengti teatro bei operos spektakliai. Antai 1641 m. Brandenburgo kurfiursto Frydricho Vilhelmo leninės priesaikos Lenkijos karaliui Vladislavui Vazai proga buvo rodoma opera „Enėjas“, kurios scenarijuje buvo gausu užuominų į 1525 m. Krokuvos įvykius, kai Prūsijos hercogas prisiekė Lenkijos karaliui vasalinę ištikimybę⁴⁰.

Bajorijos politinės nuostatos neleido Lenkijos–Lietuvos elekcinei monarchijai susikurti stiprų monarchinį centrą, todėl čia, kaip ir kitose Rytų Europos teritorijose (išskyrus Maskvos valstybę), krašto bajorija netapo dvaro bajorija. Žygimanto

wie ihre Kon. May. etc. Hochbenambte Braut / Hoch vnd Ehrwirdklich empfangen, Wien, 1592 (L. Nassinger); *Königliche Heimführung in Polen / Darinnen Ordentlicher weise / Beschrieben wirdt / welcher massen Frewlein Anna Ertzherzog Caroli in Oesterreich / Christmelter gedächtnuß Tochter / am Sontag Trinitatis diß 1592. Jars / in Polen ankommen / Von König Sigismundo empfangen worden*, s.l., 1592; *Eigentliche Verzeichnuß der Vermählung oder Copulation Deß Durchleuchtigsten, Großmächtigsten Fürsten vnd Herrn, Herrn Sigismunden dem Dritten dises Namens vnd König zu Poln ... Mit der auch Durchleuchtigsten Hochgebornen Fürstin vnd Fräwlein, Fräwlein Anna, geborne Ertzherzogin zu Oesterreich ...*, Wien, 1592 (L. Nassinger). *Delle nozze di Sigismondo III re di Polonia con la principessa Anna figliuola del sereniss.mo già arciduca Carlo d'Austria*, Udine, 1592 (L. Pasquati). *Gistj Spravj kterak ... Anna Arcyknežna Rakauska ... do Mesta Krakowa privezena ...*, s. l., [1592] (B. Walda).

³⁸ Plg. J. A. C h r o ś c i c k i, *Sztuka i polityka. Funkcje propagandowe sztuki w epoce Wazów 1587–1668*, Warszawa, 1983, s. 35–45.

³⁹ *Polnischer Königs=Stamm oder Beschreibung des Gross=Herzoglichen Geschlechtes*, Nürnberg, 1669. Tokio pobūdžio genealogijų, net jei jos buvo ir išgalvotos, reikšmė XVII a. buvo labai didelė.

⁴⁰ K. T a r g o s z-K r e t o w a, *Teatr dworski Władysława IV (1635–1648)*, Kraków, 1965, s. 100.

Augusto laikais, o dar labiau pirmojo tarpuvaldžio metu, Lenkijos ir Lietuvos bajorija sukūrė šviesią bajorijos vieningumo ideologiją ir savo vėliavoje įrašė pažangius lygybės, laisvės, brolystės tikslus, o kitame šimtmetyje ši bajorijos ideologija jau ženklino nuosmukį, kuris pasireiškė pasitenkinimu savimi, užsisklendimu ir politiniu pasyvumu. Ši sarmatizmo terminu apibendrinama ideologija tvirtai laikėsi senojo bajorijos apibrėžimo, kuris į vieną suplakė kilmės, garbės ir dorybės sąvokas.

Ankstyvųjų Naujųjų laikų Europoje luominė valstybė, dažniausiai per absoliutizmo apylanką, pasiekė naujas demokratines valdžios formas. Tuo tarpu Respublikos pavyzdys rodo, kad politinė decentralizacija bei bajorijos dominavimas politinėje sistemoje prie demokratiškesnių valdymo formų galėjo atvesti ir be šios apylankos. Remdamasis įvairia Vokietijos žemių patirtimi, Volkeris Baueris atskleidė, kad dvaro prabangos suklestėjimo ir ceremonialo adresatas buvo ne tiek disciplinai pajungta dvaro bajorija, kiek dvaro visuomenė apskritai; o visa tai lydėjo dvarų tarpusavio konkurencija⁴¹. Lenkijos–Lietuvos pavyzdys aiškiai rodo, kad krikščioniškosios europinės ceremonialo formos galėjo būti sėkmingai naudojamos ir neabsoliutinėje monarchijoje.

Renkami Lenkijos–Lietuvos karaliai, kurių dalis buvo kilę iš vietos bajorijos ir disponavo ribotais materialiais ištekliais, negalėjo suformuoti ilgalaikės ir tvirtos dinastinės valdžios. Dėl šios priežasties kiekvieno naujo valdymo pradžia keldavo tiek vidaus, tiek tarptautinį susidomėjimą. Tradicines ceremonijas aprašantys spaudiniai, kuriuos galima traktuoti kaip europinį reiškinį⁴², keliaudavo į įvairius kraštus, idant paliudytų naujojo valdovo karūnacijos teisėtumą. Ypač didelį dėmesį karališkosios mantijos vaizdavimui skyrė XVII a. pirmojoje pusėje valdę Vazų dinastijos karaliai, kurie tokiu būdu demonstravo savo vietą europinėje dinastų sistemoje. Suprantama, kad dinastinėje monarchijoje tokio pobūdžio legitimacija ir su ja susijusios propagandos priemonės nebuvo tokios aktualios.

Baroko žmogui charakteringas teatralinio vaizdavimo poreikis skatino įvairiašalines šventines inscenizacijas XVII–XVIII a. Lenkijos–Lietuvos valstybėje. Bajorija, panašiai kaip ir kitų Europos kraštų smulkioji bajorija, jei tik galėjo sau leisti tokią prabangą, perėmė atskiras valdžios simbolikos dalis ir šia prasme konkuravo su karališkosios valdžios ženklais. Daugelio lenkų ir lietuvių kilmingųjų laidojimo ceremonijos imitavo karalių laidojimo apeigas Krokuvos katedroje⁴³, jų garbei taip pat buvo statomos triumfo arkos *secondo l'usanza dell'antichi Romani* (Jano

⁴¹ V. Bauer, *Die höfische Gesellschaft in Deutschland von der Mitte des 17. bis zum Ausgang des 18. Jahrhunderts. Versuch einer Typologie (Frühe Neuzeit Bd. 12)*, Tübingen, 1993.

⁴² Plg. J. Ch. Lünig, *Theatrum Ceremoniale Historico-Politicum...*, t. 2, Leipzig, 1719–1720.

⁴³ J. A. Chrościcki, *Pompa funebris. Z dziejów kultury staropolskiej*, Warszawa, 1974, s. 48–54.

Zamoyskio pavyzdys)⁴⁴. Bajorų įvažiavimai į jų privačius miestus sekė karališkųjų *Entrées* pavyzdžiu. Bajorų vaizdavimo būdas atminimo medaliuose⁴⁵ ir portretuose⁴⁶ artėjo prie karališkojo *maiestas*, perimant karališkojo autoriteto atributus⁴⁷.

Federacinė Respublikos struktūra leido susiklostyti įvairiems politinio elito ryšiams, o kolektyviniai mentalitetai ir regioniniai lojalumai teturėjo antraeilę reikšmę politinės vienybės, reprezentuojamos karaliaus ir didžiojo kunigaikščio, atžvilgiu. Karaliaus rinkimo, karūnavimo ir laidojimo ceremonijos čia atliko svarbų parodomąjį vaidmenį.

Vertė Rimvydas Petrauskas

DER POLITISCHE NUTZEN DES ZEREMONIELLS IN EINER WAHLMONARCHIE: POLEN-LITAUEN VOM 16. BIS 18. JAHRHUNDERT

Zusammenfassung

ALMUT B U E S

Initialriten sind in jeder Gesellschaft wichtige Handlungen, die durch symbolische Gesten einer breiten Öffentlichkeit bekannt gemacht werden. Wenn sich auch die Zeremonien zum Spektakel wandeln können, so ist doch der Kern der Aussage unverändert. Ein König, der in Europa einen Thron bestieg, mußte vor allem zwei Dinge sichtbar werden lassen - die Rechtmäßigkeit des Thronerwerbs und die Loyalität seiner Untertanen. Schon im Mittelalter spielte der rechtmäßige Zeremonialort dabei oft eine größere Rolle als dynastische Ansprüche. Seit 1320 nahm Krakau diesen Platz im Königreich Polen ein, hier entstand die Grablege der Könige (vorher im Dom von Posen), hier wurde der erwählte König gekrönt (vorher in Gnesen).

Die Rzeczpospolita, seit 1569 in einer Realunion (bei einem gemeinsamen Oberhaupt) von Königreich Polen und Großfürstentum Litauen, wandelte sich nach dem Aussterben der regierenden Jagiellonendynastie im Jahre 1572 in ein Wahlkönigtum. Welche Bedeutung kamen den Zeremonien um Wahl, Krönung und Tod des Königs in einer Wahlmonarchie zu?

Bestimmte dynastische Festgewohnheiten wurden in einer reinen Wahlmonarchie unterschiedlich gewichtet. Die Geburt des ältesten Prinzen markierte nicht automatisch den künftigen Thronfolger.

⁴⁴ Giacomo Lauro raizynys – A. B a i a n o, *Panegyricus, memoriae rerum gestarum ab ... D. D. Joanne Zamoscio ...*, Roma, 1617. Aprašymas: S. C i a m p i, *Bibliografia critica ...*, t. 1, Firenze, 1834, p. 16–18.

⁴⁵ Pvz., Sebastiano Dadlerio apipavidalintas atminimo medalis, skirtas Jonušo Radvilos 1653 m. įžengimui į miestą, pradedant eiti Vilniaus vaivados pareigas. Jis panėšėjo į tokio pobūdžio Vladislavui Vazai skirtą 1642 m. medalį.

⁴⁶ Kanclerių, vaivadų, etmonų portretai yra geri šios savimonės liudijimai. Nuo XVII a. antrosios pusės pradėta pozuoti ant žirgo „karališkąja“ nugalėtojo poza (Jerzy Sebastiano Lubomirskio pavyzdys).

⁴⁷ U. A u g u s t y n i a k, *Wazowie i „królowie rodacy“*. *Studium władzy królewskiej w Rzeczypospolitej XVII wieku*, Warszawa, 1999, s. 102.

Königliche Hochzeiten hatten natürlich nichts von ihrem Spektakel verloren, mußten aber, nach christlicher Auffassung, insofern minder bewertet werden, da sie nicht geschlossen wurden, um einer Dynastie ihren Fortbestand zu sichern, zudem waren die gewählten Könige oft schon verheiratet. Große Aufmerksamkeit verursachte dagegen die Wahl eines neuen Herrschers, die mit einer umfangreichen Propaganda und Publizistik begleitet wurde.

Hier zeigt sich deutlich der politische Gebrauch der Festkultur. Die Krönungszeremonien wurden zu einem Akt, in dem sich die Hauptelemente der politischen Struktur des Landes widerspiegelten und sich die Regeln seines politischen Systems ausdrückten. Das gesellschaftlich-integrative Zeremoniell des festlichen Einzugs des designierten Königs in die Krönungsstadt demonstrierte visuell effektiv die Übernahme der Macht. Die Teilnahme des neuen Herrschers an der Beerdigung seines Amtsvorgängers sollte die enge Bindung der beiden und damit das Recht einer Thronfolge beweisen. Bei der eigentlichen Krönung überlappten sich alte europäische, sakrale und weltliche, Traditionen. Die zyklische Zurschaustellung dieser fundamentalen Grundlagen und Gesten war unablässig zur Legitimation des neuen Königs und zur Betonung der Kontinuität der Macht, denn *wenn auch der Herrscher stirbt, so stirbt keineswegs die Krone*. Das Festhalten an den Traditionen gab gerade einem Wahlkönigreich in den oft unruhigen Zeiten die dringend benötigte Fiktion von Kontinuität und damit Stabilität.

Die polnisch-litauische Wahlmonarchie ließ - allein von der politischen Auffassung der *szlachta* her - kein starkes monarchisches Zentrum zu. Die Wahlkönige, die teilweise aus den eigenen Reihen kamen und oft nur begrenzte materielle Ressourcen besaßen, konnten keine dauerhafte, mächtige Hausmacht aufbauen. Insofern kam dem Beginn einer neuen Herrschaft mit ihrer vollen Symbolik auch im internationalen Kontext eine große Bedeutung zu. Man verschickte die Drucke mit den Beschreibungen der traditionellen Zeremonien, die gemeineuropäisches Gut waren, um die Rechtmäßigkeit und Ebenbürtigkeit der Krönungshandlungen zu beweisen. Vor allem die Wasa-Könige in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts ließen sich wiederholt im vollen Krönungsornat abbilden; sie wollten damit ihre Stellung im europäischen System anzeigen. Ein solcher Legitimierungszwang und damit verbundener Aufwand an Propaganda war in einer dynastischen Monarchie nicht im gleichen Maße nötig.

Der theatralische Darstellungsdrang des Barockmenschen in Europa förderte die festlichen Inszenierungen des 17. und 18. Jahrhunderts auch in Polen-Litauen. Die *szlachta*, so sie es sich leisten konnte, konkurrierte mit den Zeichen der königlichen Macht. Die Einzüge der polnischen und litauischen Adligen in ihre Privatstädte hatten die königlichen Entrées zum Vorbild. Für sie wurden ebenfalls Triumphbögen *secondo l'usanza dell'antichi Romani* konzipiert. Ihre Begräbniszeremonien folgten denen der Könige in der Krakauer Kathedrale. Die Darstellungsweisen der *szlachta* auf den Gedenkmedaillen und Portraits näherten sich der königlichen *maiestas*, sie übernahmen Attribute königlicher Autorität.

Gauta 2003 m. spalio mėn.

Almut B u e s. Filosofijos daktarė, Vokiečių istorijos instituto Romoje mokslo darbuotoja. Mokslinių interesų kryptys: valstybės ir tautos formavimosi procesai, konfesijų istorija, ankstyvųjų naujųjų laikų diplomatijos ir kultūros istorija.

Istituto Storico Germanico di Roma Via Aurelia Antica, 391
I-00165 Roma
Italia